

Отримано: 17 січня 2020 року

Прорецензовано: 22 січня 2020 року

Прийнято до друку: 29 січня 2020 року

e-mail: vasylyshynata@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2020-9(77)-303-306

Сіранчук Н. М. До проблеми створення методичної системи формування лексичної компетентності учнів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2020. Вип. 9(77). С. 303–306.

УДК: 373.3:811.161.2'373

Сіранчук Наталія Миколаївна,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії і методик початкової освіти
Рівненського державного гуманітарного університету

ДО ПРОБЛЕМИ СТВОРЕННЯ МЕТОДИЧНОЇ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ

У статті визначено методичну систему, яка є технологією навчання алгоритмів породження мовлення на основі вивчення номінативних і комунікативних одиниць мови в єдності їхньої форми, значення і функції, у результаті чого досягається ефективний мовленнєвий розвиток, лексичне збагачення молодших школярів.

Новизну розробленої методичної системи підтверджено не тільки практичними результатами навчального експерименту, що саме по собі є вагомим аргументом, – це підтверджує і проведений теоретичний аналіз підсумків навчання щодо відповідності методичної системи поняттю педагогічної інновації.

Ключові слова: лексична компетентність, інноваційна педагогічна технологія, макроструктура методичної системи, мікроструктура методичної системи.

Natalia M. Siranchuk,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Theory and Methods of Primary Education
Rivne State Humanities University

TO PROBLEM OF CREATION OF METHODOICAL SYSTEM FORMING LEXICAL COMPETENCE OF PUPILS

The methodical system are created by us to represent the technology of teaching the algorithms of production of speech based on study of nominative and communicative units of language in unity of their form, values and functions. The effective speech development and lexical development of younger schoolchildren were found.

The novelty of the developed methodical system is confirmed not only the practical results of teaching experiment, that in itself is a weighty argument, is confirms and conducted by us theoretical analysis of results of teaching for the purpose accordance of the methodical system to the concept of pedagogical innovation.

The system of linguistics concepts were laid on the base of learning content on the competency-oriented classes – a system of theoretical knowledge about language, its forms, types and properties. Introduction of practical, cognitive and speaking tasks to the content – is the another feature of competence-oriented speaking lesson. These exercises consist cognitive questions which reveal the subject of a lesson. Solving of the practical problems according to the speaking situation promotes cognitive needs of pupils, creates their positive motivation for verbal skills, provides a conscious learning. The lack of rules in the traditional sense, system replacement of questions and tasks, algorithms and tokens allows child to do the independent conclusions and generalizations. The majority of searching and creative exercises help to enhance mental and speaking activity of pupils.

Nowadays, the most actual problem of children's language research is to identify the individual strategies about the speech behavior and «the entrance in the language.» It means that the main object of the research – is not the general laws which have been already set by linguistics and psycholinguistics, but the variability of their manifestations in children of different sexes, pupils (developing) who are enrolled in different systems and in children with different cognitive and psychological characteristics.

Key words: lexical competence, innovative pedagogical technology, macrostructure of the methodical system, microstructure of the methodical system.

Формування лексичної компетентності в учнів тісно пов'язане з комунікативним навчанням, яке лінгводидакти розглядають у контексті проблем успішного формування соціально активної особистості (З. Бакум, А. Богущ, Н. Голуб, О. Горошкіна, С. Караман, І. Кучеренко, О. Копусь, О. Любашенко, С. Омельчук, І. Хом'як та ін.). Сучасне навчання мови в школі набуває більш чіткої комунікативно-мовленнєвої спрямованості. Це зумовлено одним із провідних завдань навчання рідної мови – підготовкою учнів до повноцінного спілкування в усній і писемній формах.

Глумачачи лексичну компетентність як здатність до ефективної когнітивної, практичної, мотиваційної та рефлексивно-поведінкової діяльності, які дозволяють швидко і якісно, на рівні програми оперувати не словами, а семантичними полями, зі складу яких людина обирає потрібне слово, словосполучення, щоб із можливою точністю висловити свою думку в мовленні, спілкуванні, зосередимось на проблемі створення методичної системи формування лексичної компетентності учнів.

Розглядаючи *методичну систему* як сукупність її найважливіших компонентів – *мети, змісту, методів, засобів і форм організації освітньої діяльності, а також двобічних зв'язків між названими компонентами*, пропонуємо схематичну структуру методичної системи формування лексичної компетентності.

Структура методичної системи формування лексичної компетентності учнів початкових класів характеризується тим, що в ній жорсткість і гнучкість, постійність і змінюваність діалектично взаємопов'язані і перебувають у суперечності. Елементи структури методичної системи, з одного боку, є постійними, незмінними, оскільки не змінюються закономірності та логіка процесу навчання, а з іншого, – ця структура всередині кожного компонента може змінюватися залежно від змісту

навчального матеріалу і його цільової спрямованості. Це означає, що окремі етапи можуть здійснюватися у згорнутому вигляді, а інколи і випадати зовсім.

Вважаємо, що предметом роботи з формування лексичної компетентності учня початкової школи є функціонування мовної одиниці, під яким розуміємо не просто значення, функцію, роль тієї або тієї одиниці мови в лінгвальній системі, а призначення, застосування, використання мовних засобів для передачі певного «інтелектуального» або «логічного» змісту, їхнє функціонування в живому спілкуванні, організацію мовних одиниць і їхня взаємодія в комунікативному акті, реалізацію потенційних властивостей мовних засобів у мовленні залежно від особливостей самих засобів, мети висловлювання, наміру адресанта.

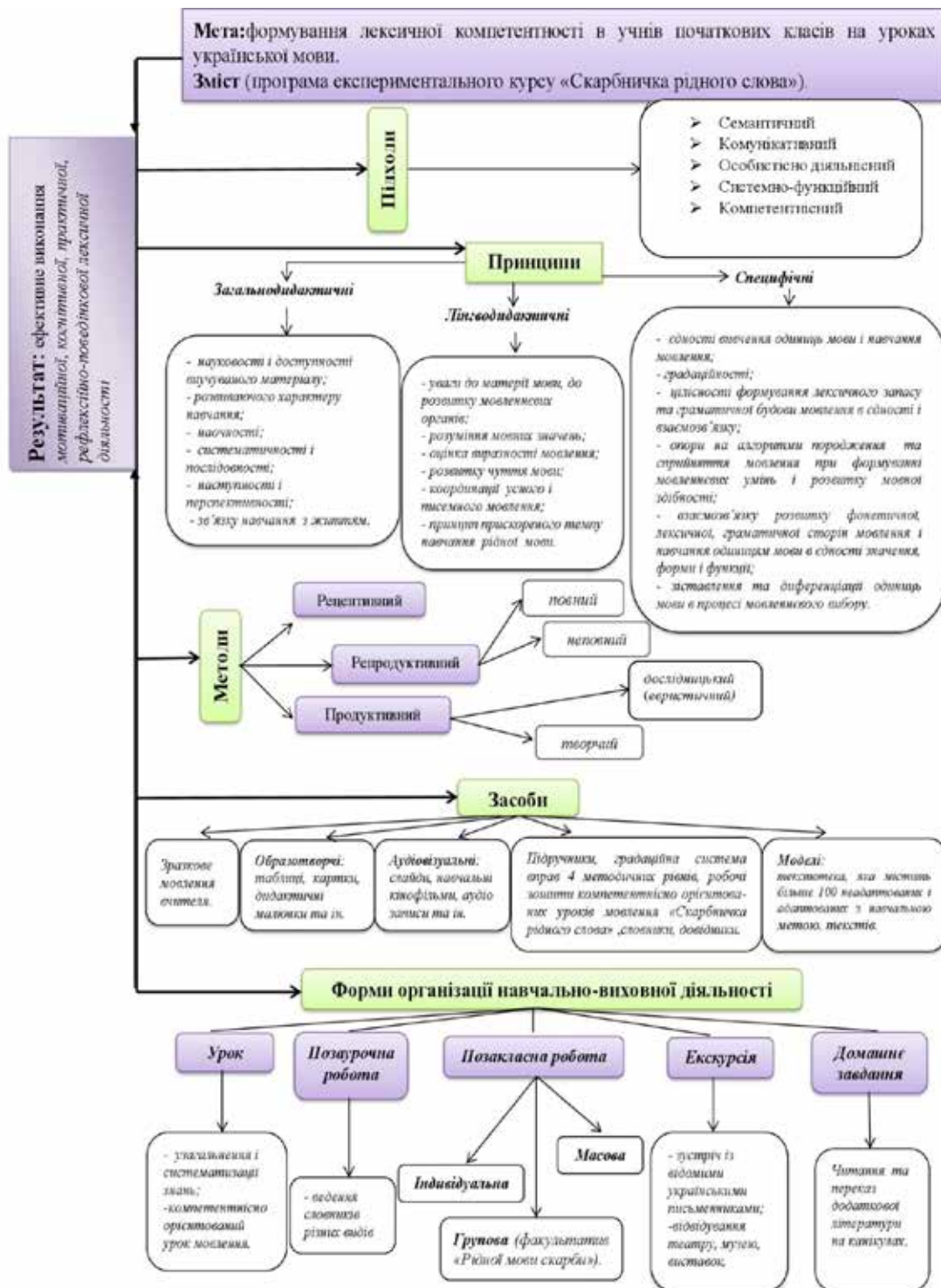

Рис. 1 Методична система формування лексичної компетентності

Вивчення призначення, застосування, використання мовних одиниць у мовленні – це і є студіювання функціонування одиниць мови. Отже, щодо кожної одиниці мови, яку вивчають у школі, має бути виокремлено і конкретизовано комунікативний і лексичний план її засвоєння, а ширше – функційний план породження мовлення.

Ідея взаємозв'язку між різними видами роботи з розвитку мовлення в методиці середньої школи отримала свою реалізацію [6]. Думка про взаємозв'язане вивчення всіх одиниць мови для початкової школи також не нова, оскільки є одним із принципів навчання в початковій школі [3]. Цей взаємозв'язок зумовлений об'єктивними взаємозв'язками між різними мовними одиницями, які функціують у мові і котрі вивчають у школі. Не можемо стверджувати, що в методиці навчання української мови в початковій школі ідея взаємозв'язку між навчанням мови загалом і формуванням лексичної компетентності учнів зокрема отримала належну реалізацію. Поділяємо думку проф. І. Гудзик про три напрями в роботі щодо розвитку мовлення: про збагачення мовлення (збагачення лексичного запасу та вдосконалення граматичного ладу мовлення), роботою над нормами літературної мови (над культурою мовлення), і, врешті, роботою над зв'язним мовленням [4]. Взаємозв'язок між трьома названими напрямками щодо формування лексичної компетентності учнів спрямовує їх на вирішення поставлених комунікативних завдань.

Важливим для формування лексичної компетентності учня є вміння зіставляти і диференціювати мовні одиниці в процесі породження мовленнєвого висловлювання (тексту) потрібні на всіх мовних (мовленнєвих) рівнях породження: на лексичному (вибір слова для точнішої передачі думки, задуму), на граматичному (вибір речення тієї або тієї структури, вибір доцільного варіанта з низки граматичних синонімів), рівень тексту (вибір типу тексту, стилю, композиції відповідно до задуму). У цьому випадку перелічимо можливості вибору не в хронологічній послідовності і не в порядку значущості того або іншого процесу, а відповідно до градації й нарощування структурної складності одиниць.

Суттєвим компонентом методичної системи є *методи навчання*.

Проблема вдосконалення методів навчання української мови постала особливо актуальною у зв'язку з реалізацією ідей розвивального навчання. Проголошені принципи диктують необхідність уточнення й обґрунтування системи методів навчання, вирішення завдань мовленнєвого розвитку молодших школярів, приведення їх у відповідність зі структурними компонентами методичної системи.

Детальний розгляд різних класифікацій методів навчання, дидактичних і методичних, не входить у коло наших завдань, оскільки методика викладання української мови має в розпорядженні достатній аналітичний матеріал, на який варто спиратися. У методиці навчання української мови традиційною вважається дидактична класифікація В. Мельничайка [5].

Розглядаючи методи навчання як «способи взаємодії учителя й учнів за керівної ролі вчителя, спрямовані на досягнення мети навчання» [5], вбачаємо своє завдання в тому, щоб виявити й обґрунтувати ефективні методи формування лексичної компетентності учнів початкової школи, класифікувати їх і привести у відповідність з усіма компонентами методичної системи. Аналізу і коригування змісту предмета, виокремлення і співвідношення деяких його елементів, які передбачають різні способи їхнього засвоєння учнями, уможливило здійснення системного підходу до розроблення методів формування лексичної компетентності, уникаючи тих недоречностей, які є ймовірними за умови ізольованого розгляду окремих методів, прийомів, засобів навчання.

Відповідно до класифікації В. Мельничайка, окреслюють методи навчання: інформаційно-рецептивний або пояснювально-ілюстративний, репродуктивний; проблемний; частково пошуковий (евристичний); дослідницький [5].

Поділяємо думки тих учених, які вважають за доцільне навіть термінологічно відокремити дослідницький метод, який забезпечує творчу діяльність щодо засвоєння основ української мови, і творчий метод, який слугує формуванню лексичної компетентності в її природній формі, що розуміємо як діяльність із постійно наявним у ній творчим потенціалом.

Подвійність мовлення, яка виявляється в тому, що в ній наявна єдність двох процесів – акту відтворення й акту творчості, підкреслювали багато вчених, наприклад, Б. Басв [1]. Сучасна психолінгвістика також помічає цей важливий факт, адже мовленнєва діяльність людини будується головним чином на використанні готових комунікативних одиниць. Формуючи висловлювання, обов'язково використовуємо схеми, шаблони, кліше. А без оволодіння жанрово-рольовими стереотипами спілкування, у яких мовні одиниці досить міцно пов'язані з типовими ситуаціями, взаємодія осіб, які спілкуються, була б ускладнена... Своєрідність живого розмовного спілкування саме й полягає в тому, що трафаретність і шаблонізація поєднуються в ньому з чітко визначеною настановою на творчість [1].

Означені зауваження уможливають запропонувати класифікацію методів і прийомів щодо формування лексичної компетентності учнів початкових класів.

Рецептивний метод (інформаційно-рецептивний, або інформаційний, або пояснювально-ілюстративний) – бесіда, розповідь учителя, читання тексту, читання правила або пам'ятки, показ мовленнєвого зразка, ознайомлення зі словниковою статтею в словнику і т. ін. Цей метод використовують для формування знань щодо мовлення і мовленнєвознавчих понять, про способи мовленнєвої діяльності.

Репродуктивний метод. За допомогою цього методу формують мовленнєві навички й вміння. Учні реалізують на практиці здобуті знання про мовлення, зокрема, розв'язують типові мовленнєві завдання, виконують аналіз слова або тексту за даним зразком (при цьому, наприклад, формуються алгоритми породження і сприйняття тексту). Типовими прийомами репродуктивного методу можна вважати складання словосполучень, речень; усний і письмовий переказ тексту.

Виділяють *повний* і *неповний* репродуктивний метод. Так, повністю відтворюються в мовленні слова, фразеологізми; можуть репродукуватися (відтворюватися) мовленнєві стереотипи (наприклад, формули ввічливості). Неповністю відтворюються мовні моделі, коли, наприклад, граматична конструкція і значення зберігаються, а лексичне наповнення моделі змінюється [5]. 3-поміж методів формування лексичної компетентності переважають саме варіанти неповного репродуктивного методу, що виявляється, наприклад, у таких мовленнєвих вправах, як добір слів за смыслом у речення або текст, перетворення деформованих речень і текстів, вибір лексичних або граматичних синонімів, з'ясування значення слова і таке інше.

Особливістю цього методу щодо формування лексичної компетентності учнів є демонстрація зразкових текстів, наслідування яким має стимулювати потребу створити власний текст подібного рівня. Репродукція в цьому випадку є лише етапом, необхідним компонентом наступної продуктивної мовленнєвої діяльності учня.

У межах репродуктивного методу істотне місце посіли алгоритмічні вказівки на те, як працювати з текстом, зі словом (пам'ятки). Вони допомагають найефективніше реалізувати репродуктивний метод щодо формування основних дій із породження мовлення – дії породження задуму (смыслоутворення) і дії щодо втілення цього задуму в тексті.

Продуктивний метод. Він охоплює дослідницький і творчий методи (про необхідність розрізнення цих понять було зазначено вище). Покликаючись на праці В. Мельничайка, окреслимо проблемний і частково пошуковий, або евристичний, методи. Для початкової школи характерні саме проблемний виклад і евристична бесіда, а не дослідницький метод у чистому вигляді. На цьому етапі учні опановують лише окремі елементи пошукової діяльності [5]. Продуктивні методи проблемного, частково пошукового характеру реалізуються у складанні плану тексту, під час його аналізу, що містить визначення теми, основної думки, добір заголовка, виокремлення частин тексту; у побудові тексту за певним планом (твір) і таке ін. Численні мовленнєві завдання проблемного характеру, редагування тексту також можна віднести до продуктивного методу формування лексичної компетентності школяра.

Особливого розгляду потребує питання словесної творчості учнів. Його досі розглядають лінгвісти [1], психологи [7] і методисти [6]. Усі сходяться на розумінні творчості як процесу, у результаті якого виникає новий продукт. Це може бути самостійно створений учнями текст (твір), наприклад, придумана казка або загадка. Варто зазначити, що учнівську словотворчість не варто відносити до творчості, оскільки «словотворчість учня – це творчість мимоволі, творчість без настанови на творчість» [7].

Вважаємо, що в межах продуктивного методу доречно виокремити творчий метод, розуміючи, що словесна творчість на уроці (створення учнем власних монологічних висловлювань) є лише суб'єктивно новою для нього, проте характер процесу від цього не перестає бути творчим.

Провідним методом формування лексичної компетентності учнів початкових класів визнаємо продуктивний метод. Аналіз педагогічного досвіду українських і зарубіжних педагогів і методистів (В. Сухомлинського, С. Френе та ін.), а також розроблені в психології основи формування писемного мовлення учнів початкової школи (В. Ляудис, І. Негуре та ін.) переконливо свідчать, що умовою ефективного формування лексичної компетентності в учнів є активне включення в процес навчання учнівської словесної творчості. При цьому двома основними діями, які формуються в учнів, мають стати: дія щодо породження смислового змісту тексту і дія щодо словесного його вираження.

Продуктивний метод спрямований передусім на навчання дії смислоутворення і дії вираження цього задуму, а «ситуація словесної творчості є найбільш сприятливо завданням формування дії створення смислового змісту і вираження його в письмовому тексті» [5]. У цьому випадку робота над словом, словосполученням, реченням набуває для школяра конкретного смислу – зробити власне мовлення доступним, зрозумілим для інших, донести свій задум до слухача або читача. Звідси випливає і високий рівень мотивації мовленнєвої діяльності.

Окремо варто розглянути кожний із названих методів із позиції формування узагальнених мовленнєвознавчих понять, а також формування і розвитку мовленнєвих умінь і навичок. Так, рецептивний і репродуктивні методи забезпечують передусім формування узагальненого мовленнєвознавчого поняття і на цій основі вироблення умінь і навичок. Продуктивні методи забезпечують не лише формування лексичної компетентності, але і сприяють розвитку мовленнєвих здібностей учнів.

Названі типи методів взаємодіють між собою у процесі навчання української мови, вони є взаємозв'язаними і взаємозалежними, утворюють цілісну систему, виступаючи як ланки єдиного процесу формування лексичної компетентності учня. Межі між названими методами умовні, але кожен метод зберігає свою специфіку і має особливу характеристику діяльності вчителя й учнів.

Співвідношення методів навчання мовлення, порівняно з традиційним навчанням, змінюється з перевагою продуктивних методів, зокрема евристичного і творчого. Навчальна взаємодія вчителя й учнів спрямована на те, щоб школярі, з одного боку, засвоїли і репродукували алгоритм породження мовлення (від задуму до його словесного вираження), а з іншого боку, – у процесі евристичного пошуку знаходили власні рішення на кожному етапі породження мовлення.

Отже, методична система формування лексичної компетентності функціонує на певному соціальному і культурному фоні, який, безумовно, впливає на неї. Під таким впливом перебувають усі компоненти методичної системи загалом, і кожний компонент зокрема.

Методична система формування лексичної компетентності спрямована на формування здатності до когнітивної, практичної, мотиваційної та рефлексійно-поведінкової лексичних діяльностей, які дозволяють швидко і якісно, на рівні програми оперувати не словами, а семантичними полями, зі складу яких людина обирає потрібне слово, словосполучення, щоб із можливою точністю висловити свою думку в спілкуванні.

Література:

1. Баєв Б. Ф. Психологія внутрішнього мовлення. К., 1966. 130 с.
2. Варзацька Л. О. Рідна мова й мовлення. Розвивальне навчання: моног. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2004. 310 с.
3. Вашуленко М. С. Теорія і практика навчання української мови в чотирирічній початковій школі: автореф. дис. ... д-ра пед. наук. К., 1992. 39 с.
4. Гудзик І. П. Компетентісно орієнтоване навчання російської мови у початкових класах (у школах з українською мовою навчання): автореф. дис. ... д-ра. пед. наук. К., 2008. 39 с.
5. Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І., Рожило Л. П. Удосконалення змісту і методів навчання української мови. К.: Рад. шк., 1982. 214 с.
6. Пентилюк М. І. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах: навч.-метод. пос. для студентів вищих навчальних закладів. К.: Ленвіт, 2000. 264 с.
7. Тітов І. Г. Творча уява молодшого школяра: її критерії та функції у навчальній діяльності. *Обдарована дитина*, 2008. № 10. С. 56–60.